

ВРАХУВАННЯ УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ ПРИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ТА ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ ЗА ЇХ ВЧИНЕННЯ

CONSIDERATION OF THE CONDITIONS OF THE MARTIAL STATE WHEN CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES AND APPOINTMENT OF PUNISHMENT FOR COMMITMENT OF THEM

Наумець І.Ю., здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та криміналістики
Академія Державної пенітенціарної служби України

Стаття присвячена встановленню та з'ясуванню особливостей застосування обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання як при кваліфікації кримінальних правопорушень, так і при призначенні покарання в умовах воєнного стану, що відіграє важливу роль як у кримінально-правовому регулюванні суспільних відносин в цілому, так і в ефективній реалізації покарання за вчинене кримінальне правопорушення, зокрема.

У роботі дано належну правову оцінку обставин, що характеризують зовні негативне суспільно небезпечне діяння, або особу, яка його вчинила з урахуванням умов воєнного стану, що, в свою чергу, має важливе значення для забезпечення належної правової оцінки кримінально-правового діяння. Зазначено, що урахування в умовах воєнного стану обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання, залежить від стану законодавчого регулювання цього процесу, а також від практики його застосування.

Обґрунтовано, що обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, перш за все є підставою для призначення більш суворого або менш суворого покарання і підлягають встановленню та врахуванню при постановленні вироку. Водночас результати аналізу судової практики надають можливість констатувати здебільшого формальний підхід суддів до виконання законодавчої вимоги щодо врахування під час призначення покарання пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин.

З врахуванням військової агресії проти України висвітлено особливості врегулювання при кваліфікації кримінальних правопорушень та при призначенні покарання такої обставини, як використанням умов воєнного стану.

Зроблено висновок, що пом'якшуючі та обтяжуючі обставини, що мають відношення до кримінального правопорушення і знайшли прояв у ньому, всі без винятку позначаються на ступені небезпеки вчиненого та одночасно на ступені суспільної небезпеки особи винного. Тому вони підлягають обов'язковому врахуванню судом при призначенні покарання. Разом з тим, при обранні заходів кримінально-правового характеру суд зобов'язаний врахувати конкретну пом'якшуючу та обтяжуючу обставину в кожному окремому випадку.

Ключові слова: обставини, що пом'якшують покарання, обставини, що обтяжують покарання, кваліфікація кримінальних правопорушень, призначення покарання, критерії розмежування, кваліфікуючі ознаки, використанням умов воєнного стану.

The article is devoted to the establishment and clarification of the features of the application of mitigating and aggravating circumstances both when qualifying criminal offenses and when imposing punishment under martial law, which plays an important role both in the criminal-legal regulation of social relations in general, and in the effective implementation of the punishment for the committed criminal offense, in particular.

The work provides a proper legal assessment of the circumstances that characterize an outwardly negative socially dangerous act, or the person who committed it, taking into account the conditions of martial law, which, in turn, is important for ensuring a proper legal assessment of a criminally illegal act. It is noted that the consideration of mitigating and aggravating circumstances under martial law depends on the state of legislative regulation of this process, as well as on the practice of its application.

It is substantiated that mitigating and aggravating circumstances are, first of all, the basis for imposing a more severe or less severe punishment and are subject to being established and taken into account when sentencing. At the same time, the results of the analysis of judicial practice provide an opportunity to ascertain the mostly formal approach of judges to the fulfillment of the legal requirement to take into account mitigating or aggravating circumstances when imposing a punishment.

Taking into account the military aggression against Ukraine, the peculiarities of the regulation in the qualification of criminal offenses and in the appointment of punishment of such a circumstance as the use of martial law conditions are highlighted.

It was concluded that mitigating and aggravating circumstances related to the criminal offense and manifested in it, all without exception affect the degree of danger of the committed and at the same time the degree of social danger of the guilty person. Therefore, they must be taken into account by the court when sentencing. At the same time, when choosing criminal-legal measures, the court is obliged to take into account specific mitigating and aggravating circumstances in each individual case.

Key words: mitigating circumstances, aggravating circumstances, qualification of criminal offences, sentencing, demarcation criteria, qualifying features, use of martial law conditions.

Постановка проблеми та її актуальність. У зв'язку широкомасштабним вторгненням в Україну збройних сил росії в Україні Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 було введено воєнний стан, відповідно до якого запроваджено заходи, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави [1]. Наразі дію воєнного стану в державі продовжено до кінця листопада 2022 року.

В умовах війни, коли масово руйнується цивільна інфраструктура, а деякі громадяни України вимушені покидати свої домівки, усе частіше фіксують випадки викрадення чужого майна з покинутих або пошкоджених будівель чи споруд, закладів торгівлі, які опинилися поза належною охороною, тощо.

Український законодавець своєчасно відреагував на такі кримінально-протиправні дії та вжив заходів щодо посилення відповідальності за мародерство та злочини

проти власності, передбачивши в окремих нормах Особливої частини Кримінального кодексу України таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення відповідних дій в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Так, 3 березня 2022 року, Верховною Радою України прийняті закони про зміни в Кримінальний кодекс України щодо посилення кримінальної відповідальності за деякі кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану – «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» [2] та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» [3].

А вже 4 березня 2022 року Верховний Суд звернув увагу громадян України на особливості відповідальності за кримінально карані посягання у сфері охорони

основ національної безпеки, забезпечення захисту життя, здоров'я, прав і свобод людини в умовах воєнного стану.

Зокрема, вказано, що в п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України закріплено, що вчинення злочину з використанням умов воєнного стану є обставиною, яка обтяжує покарання.

Це означає, що винна особа з метою полегшення вчинення кримінального правопорушення використовує найбільш несприятливий для суспільства час, тяжкі обставини та умови, в яких опинилося суспільство, що свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпеки злочинів, які вчиняються в умовах воєнного стану.

Саме тому покарання для осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень в період воєнного стану, суд буде призначати з урахуванням цієї обтяжувальної обставини, тобто вид і розмір призначеного покарання буде наближеним до максимальної межі, передбаченої КК України [4].

Обидва згаданих вище закони дозволяють встановити більш справедливую кримінально-правову реакцію держави на численні задокументовані кримінально-протиправні діяння у тому числі й російських військових, які обкрадають покинуті людьми будинки, грабують магазини та викрадають майно у цивільного населення.

У зв'язку з внесеними змінами виникла необхідність більш детального аналізу обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання при вчиненні кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану та їх вплив на кваліфікацію таких кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень. Загалом, у теорії кримінального права обставинам, що пом'якшують і обтяжують покарання, приділяється значна увага, що свідчить про їх важливе кримінально-правове значення. Дослідження питань, пов'язаних із обставинами, що пом'якшують і обтяжують покарання, доволі широко здійснювалося в науці кримінального права, зокрема в контексті робіт, які стосуються особливостей призначення покарання. Сюди входять наукові роботи М. М. Бабаєва, М. І. Бажанова, Г. К. Буранова, С. А. Велієва, Г. С. Гаверова, С. С. Галкіна, Л. В. Горбунової, І. І. Гореліка, В. К. Грищука, Л. О. Долиненко, Т. А. Денисової, Д. С. Дядькіна, В. І. Зубкова, Т. І. Іванюк, Є. В. Кабурєєва, І. І. Карпеця, О. О. Кваши, А. П. Козлова, Ю. О. Красікова, Г. А. Крігера, Л. Л. Крутлікова, Н. Ф. Кузнєцової, О. А. Михалія, Л. О. Мостепанюк, О. О. Мяснікова, Г. П. Новосьолова, В. В. Полтавець, Л. О. Прохорова, Т. В. Сахарук, М. О. Скрябіна, О. Д. Соловійова, М. М. Становського, В. І. Ткаченка, В. І. Тютюгіна, Л. М. Федорак, П. Л. Фріса, Г. І. Чечеля. Однак значна кількість важливих аспектів врахування обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання, при кваліфікації кримінальних правопорушень і призначення покарання за їх вчинення в умовах воєнного стану потребують аналізу та дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей врахування обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання, при кваліфікації кримінальних правопорушень і призначення покарання за їх вчинення в умовах воєнного стану задля підвищення ефективності протидії кримінальним правопорушенням у державі.

Вклад основного матеріалу. Потрібно зауважити, що КК України передбачає відповідальність за кримінальні правопорушення, ознаки яких передбачені одночасно як в Загальній частині КК України, так і в окремих кримінально-правових нормах (статтях чи частинах статей), передбачених розділами Особливої частини КК України.

Серед складів кримінальних правопорушень виділяють основні, привілейовані, кваліфіковані та особливо кваліфіковані. Відповідно, за вчинення кримінального правопорушення, що відповідає основному складу, передбачається певне визначене законодавством покарання. За вчинення кримінального правопорушення з привілейова-

ним складом – передбачається більш м'яке покарання. За вчинення кваліфікованого складу кримінального правопорушення – передбачається більш суворе покарання, а за вчинення особливо кваліфікованого – найбільш суворе покарання.

Так, наразі внесено зміни до КК України щодо посилення відповідальності за злочини, передбачені ст. 185, 186, 187, 189, 191 КК України, вчинені в умовах воєнного стану. Відповідно до цих змін, такі злочини, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану, кваліфікуються відразу за ч. 4 відповідної статті (185, 186, 187, 189, 191 КК України) як особливо кваліфіковані.

За особливо кваліфіковані злочини відповідними нормами КК України передбачено значно більші розміри покарання. Призначаючи покарання за кваліфіковані й особливо кваліфіковані склади злочинів, суд ураховує всі інші пом'якшуючі або обтяжуючі обставини, крім тих, які є ознаками такого складу. Наприклад, якщо крадіжка в умовах воєнного стану за цією ознакою вже кваліфікована за ч. 4 ст. 185 КК України, то вчинення злочину в умовах воєнного стану – вдруге не враховується як обтяжуюча обставина, бо воно вже враховано при кваліфікації. Це правило передбачено ч. 4 ст. 67 КК України.

Проте, багато норм КК не містять такої диференціації – вони містять лише основний склад кримінального правопорушення. У такому випадку суд, визнавши особу винною, призначає покарання в межах, визначених такою нормою Особливої частини КК України – від мінімальної до максимальної межі покарання, передбаченого нею. Однак суд у цих випадках враховує правила призначення покарання, передбачені розділом XI Загальної частини КК України – враховує ступінь тяжкості вчиненого конкретного кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Обставини, що обтяжують покарання, містяться в статті 67 Загальної частини КК України. Вони є вичерпними, і суд не може визначити в якості обтяжуючих ніякі додаткові обставини. Водночас, з урахуванням конкретних обставин справи, суд має право, умотивувавши своє рішення, не визнати обтяжуючою певну передбачену законом обставину.

Обтяжуючі обставини передбачені 13 пунктами статті 67 Загальної частини КК України. У першу чергу нас цікавить обтяжуюча обставина, передбачена пунктом 11 частини 1 статті 67 КК України – вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій.

Тут відразу звертає на себе увагу те, що законодавець вживає дещо різні поняття – в ст. 67 КК України – «з використанням умов воєнного або надзвичайного стану», а в нових кваліфікуючих ознаках ст. 185, 186, 187, 189, 191 КК України – «в умовах воєнного стану».

Зокрема, при встановленні відповідальності за державну зраду та диверсію у нових редакціях статей вживається поняття «в умовах воєнного стану». Водночас закон, яким введено в дію ці статті має назву «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану». Тобто тут уже застосовується поняття «дія режиму воєнного стану».

Тож, для правильного застосування нових положень кримінального законодавства потрібно визначити, чи є ідентичними поняття «з використанням умов воєнного стану» та «в умовах воєнного стану». При цьому це дозволить визначити, чи будь-яке вчинення злочину в період дії режиму воєнного стану буде утворювати кваліфікуючу ознаку конкретного злочину чи обтяжуючу обставину за ст. 67 КК України.

Наприклад, умисне вбивство в місцевості, де немає воєнних дій хоча і вчинене в період дії режиму воєнного стану, однак не з використанням умов воєнного стану.

Тобто, обтяжуюча обставина, передбачена ст. 67 КК України відсутня [5].

Навпаки ж, державна зрада або диверсія, вчинені навіть у місцевості, у якій воєнні дії не ведуться, вважається вчиненою в період дії режиму воєнного стану, оскільки такі злочини пов'язані з воєнним станом. Тому щодо цих злочинів умова воєнного стану є кваліфікуючою ознакою незалежно від місця їх вчинення. Тобто всі злочини державної зради або диверсії в період дії правового режиму воєнного стану необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 111 або ч. 2 ст. 113 КК України відповідно [5].

Щодо майнових злочинів, то хоча законодавець і вживає ту саму ознаку «в умовах воєнного стану», тут не завжди буде простежуватися зв'язок із воєнним станом.

Вчинення майнового злочину в умовах воєнного чи надзвичайного стану може мати місце, наприклад, у районах ведення бойових дій, тимчасової окупації або проходів військ, а також і поза межами згаданих районів. Наприклад, учиненням в умовах воєнного стану потрібно вважати такі викрадення чужого майна, які вчинені щодо осіб, які переміщуються у більш безпечні регіони України чи щодо їх майна, щодо майна, осіб, які тимчасово залишили житло без контролю для укриття в безпечному місці. Якщо ж викрадення відбулося хоча й під час дії режиму воєнного стану, але поза межами зазначених вище районів та без будь-якого використання умов воєнного стану, то навряд чи доцільно застосовувати вказану обставину як кваліфікуючу ознаку чи обставину, що обтяжує покарання [5].

Таке розуміння нововведень в закон про кримінальну відповідальність відповідає меті посилення кримінальної відповідальності за злочини проти власності, яка відображена у пояснювальній записці до відповідного законопроекту, що став Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство». Разом з тим, наступна судова

практика, безперечно, визначить напрямок застосування цих нововведень щодо майнових злочинів.

Однак, для вирішення питання про покарання за вчинення того чи іншого кримінального правопорушення, що вчинене на сьогодні в стані війни важливі й інші обтяжуючі обставини, передбачені частиною 1 статті 67 КК України – вчинення кримінального правопорушення (злочину): повторно, групою осіб за попередньою змовою, у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку, тяжкі наслідки, завдані злочинцем, щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, щодо малолітньої дитини або у присутності дитини, загальнонебезпечним способом.

При застосуванні норм КК при наявності обставин, що обтяжують покарання потрібно звернути увагу на те, що якщо у вчиненому кримінальному правопорушенні встановлено обставину, що передбачена у конкретній статті Особливої частини КК в якості кваліфікованого складу, то воно кваліфікується за таким кваліфікованим складом. Якщо ж така обставина не передбачена в якості кваліфікованого складу, але є обтяжуючою відповідно до переліку, що містить ст. 67 Загальної частини КК, кримінальне правопорушення кваліфікується за основним складом. Однак, суд, призначаючи покарання, враховує ці обтяжуючі обставини як такі, що обтяжують покарання.

Висновки. Таким чином, при притягненні до кримінальної відповідальності та призначенні покарання за кримінальні правопорушення, в яких відсутні кваліфіковані складу, що передбачають вчинення злочину в умовах воєнного стану, кваліфікацію потрібно здійснювати за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК з врахуванням даної обставини як такої, що обтяжує покарання. Тобто призначене покарання повинно бути ближчим до максимальної межі, передбаченої санкцією відповідної кримінально-правової норми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення 01.06.2022).
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану. Закон України від 3 березня 2022 року № 2113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text> (дата звернення 30.05.2022).
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство. Закон України від 3 березня 2022 року № 2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text> (дата звернення 30.05.2022).
4. Звернення Верховного Суду від 04 березня 2022 року. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1261723/> (дата звернення 01.06.2022).
5. Кравчук О., Михайленко Д. Воєнний стан як обставина, яка впливає на кваліфікацію злочинів та призначення покарання. URL: <https://pravo.ua/voenni-yan-ian-obstavyna-iana-vplyvaie-na-kvalifikatsiiu-zlochynu-ta-pryznachennia-pokarannia/> (дата звернення 01.06.2022).